

Така ситуація зумовлює чисельність порушення законодавства, що відображається в невідповідності кваліфікації штатних працівників спеціальностей встановленим вимогам законодавства щодо отримання ліцензії, наявності матеріально-технічної бази, відповідних експертних висновків, – це призводить до анулювання ліцензії (так, тільки за 2007 р. анульовано 134 ліцензії), що свідчить про велику кількість порушень законодавства з якості надання будівельних послуг.

IV. Висновки

Ми вважаємо, що під будівництвом у юридичному розумінні цього терміна слід розуміти складний процес, що охоплює кілька етапів і передбачає досягнення кінцевої мети, спрямованої на зведення й введення в експлуатацію будівельних об'єктів, споруд виробничого або побутового призначення, або на досягнення результату з реконструкції, модернізації, капітального ремонту будинків, що передбачає обов'язкове виконання норм законодавства стосовно обмеження умов забудови земельних ділянок з наступним узгодженням нового об'єкта з сусідніми будинками і спорудами.

Процес будівництва потребує правового регулювання на кожному етапі його здійснення: підготовка й створення проектно-документації, власне будівництво об'єкта й подальше введення його в експлуатацію, облаштування прилеглої території, що передбачає: створення зручної під'їзної дороги, зони озеленення, місця для відпочинку, стоянки автотранспорту.

Необхідним є вдосконалення процесу ліцензування як одного з механізмів правового регулювання, оскільки воно є додатковим адміністративним тягарем для будівельних компаній, що зумовлює значні витрати часу та затримки у здійсненні будівельних проектів. Надмірна бюрократизація призводить до тінізації ринку будівельних послуг, що негативно позначається не тільки на добробуті

громадян, а й на зменшенні надходжень до бюджету.

Література

1. Господарський кодекс України: Науково-практичний коментар / О.І. Харитонова, Є.О. Харитонов, В.М. Коссак та ін. ; [за ред. О.І. ХаритонОВОЇ]. – Х. : Одиссей, 2007. – 832 с.
2. Електронна бібліотека юридичної літератури [Електронний ресурс].– Режим доступу: www.pravoznavec.com.ua/books/260/19266/13/>.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення. – К. : Парламентське видавництво, 2002. – 164 с.
4. Офіційний сайт Держбудінспекції України [Електронний ресурс].– Режим доступу: www.dabi.gov.ua/no_licension.files/06.doc>.
5. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20.05.1999 р. № 687-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=687-14>.
6. Про основи містобудування : Закон України від 16.11.1992 р., № 2780-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2780-12>.
7. Про планування і забудову територій : Закон України від 20.04.2000 р., № 1699-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1699-14>.
8. Про порядок надання дозволу на виконання будівельних робіт : Положення, зареєстроване в Міністерстві юстиції України від 25.12.2000 р. № 945/5166 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0945-00>.

УДК 351.85

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Соловейова О.В.

аспірант Класичного приватного університету

Annotation

The article deals with the application of the administrative-legal mechanism in state regulation of the development of the recreational services. In the article is proved the idea that the aim of the state recreational policy is a creation of the competitive recreational com-

plex, which will absolutely satisfy the needs of native and foreign consumers of the recreational complex.

Анотація

Розглянуто та проаналізовано використання адміністративно-правового механізму в державному управлінні розвитком ринку

рекреаційних послуг. Доведено думку, що метою державної рекреаційної політики є створення конкурентоспроможного рекреаційно-туристичного комплексу, який усебічно задовольнятиме потреби вітчизняних та іноземних споживачів рекреаційного продукту.

Ключові слова

Рекреація, туризм, законодавство, державна політика, державна туристична адміністрація, модель управління рекреаційною галуззю.

I. Вступ

У результаті досліджень фахівців визначено поняття “державне регулювання” як система заходів законодавчого, виконавчого та контрольного характеру, які здійснюють органи влади та суспільні організації, яким законодавством надано повноваження з питань розвитку економіки з метою стабілізації та підтримки пріоритетних напрямів економічної діяльності та створення сприятливих умов для розвитку господарського комплексу. Це вплив державних органів або посадових осіб за допомогою системи правових заходів на юридичні та фізичні особи щодо вирішення суспільних потреб.

Метою державної рекреаційної політики є створення конкурентоспроможного рекреаційно-туристичного комплексу, який усебічно задовольнятиме потреби вітчизняних та іноземних споживачів рекреаційного продукту, сприятиме розвитку економіки країни шляхом збільшення робочих місць, бюджетних і валютних надходжень, збереження культурної та природної спадщини.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити й проаналізувати особливості застосування адміністративно-правового механізму в державному регулюванні рекреаційної галузі в Україні.

III. Результати

Існують різні важелі та інструменти ринкового регулювання й активізації розвитку суб'єктів рекреаційно-туристичного господарювання: фінансово-кредитні, податкові, соціально-психологічні, нормативно-правові, державно-адміністративні.

Перш за все, необхідно зупинитися на адміністративно-правових важелях, які регламентують діяльність усіх інших інструментів державного регулювання рекреаційних послуг.

Я.В. Малиновський до адміністративних механізмів державного регулювання відносить організаційно-розпорядчі методи, що пронизують усі відносини у сфері державного управління і є сукупністю прийомів та впливів, заснованих на використанні об'єктивних організаційних відносин між людьми та загальноорганізаційних принципів управління [10].

Характерними особливостями адміністративних механізмів є такі: прямий вплив на

керований об'єкт шляхом установлення його повноважень (прав та обов'язків); односторонній вибір суб'єктом управління найближчої та кінцевої мети, завдань управлінського процесу, порядку, термінів їх виконання об'єктом, ресурсного забезпечення, умов виконання завдань на кожному конкретному етапі; юридична обов'язковість актів управління (указів, постанов, рішень, розпоряджень, наказів і резолюцій), невиконання яких розглядається як порушення обов'язків та може спричинити не тільки адміністративну чи дисциплінарну відповідальність, а й кримінальну. Виділяють три основні групи адміністративних механізмів державного регулювання: регламентаційні, розпорядчі, нормативні.

Під правовими механізмами державного управління, Я.В. Малиновський розуміє методи державного управління, які, визначаючи законодавчу сферу розвитку управлінських структур, мають сприяти вільній дії адміністративних механізмів. Правові механізми використовуються: по-перше, для юридичного закріплення управлінських відносин, що вже склалися, і, по-друге, для розвитку цих відносин відповідно до поставлених управлінських цілей. Закріплення й розвиток відносин управління за допомогою правових механізмів державного управління спрямовані на досягнення цілей функціонування системи та забезпечення застосування методів згідно із законодавством. До правових механізмів управління відносять такі: правове регулювання, переконання й примус, субординацію й координацію [10].

Проаналізувавши ці два визначення механізмів державного управління, можна зробити спробу об'єднати їх в один механізм – адміністративно-правовий, для більш ефективного аналізу ринку рекреаційних послуг у нашій країні.

В юридичній літературі з адміністративного права адміністративно-правовими механізмами визначаються способи та прийоми безпосереднього і цілеспрямованого впливу виконавчих органів (посадових осіб) на підставі закріпленої за ними компетенції у встановлених межах та відповідній формі на підпорядковані їм органи та громадян.

Механізми управлінського впливу є адміністративно-правовими механізмами. Саме в них виявляються всі якості державно-управлінської діяльності, в межах якої реалізується виконавча влада.

За допомогою адміністративно-правових механізмів суб'єкт виконавчої влади здійснює управлінський вплив на об'єкт шляхом використання адміністративно-правових форм управління. В адміністративному праві загальноновизнано, що метод і форма управління є взаємопов'язаними складовими процесу управління. Саме у відповідній формі меха-

нізм управління реально виконує роль способу (засобу) управлінського впливу.

Адміністративні механізми, як правило, кваліфікуються як способи або засоби впливу на діяльність підприємств, установ та організацій, посадових осіб та громадян шляхом прямого встановлення їх прав і обов'язків через систему наказів. Суб'єкт управління в межах своєї компетенції приймає управлінське рішення, юридично обов'язкове для об'єкта управління. Такий прямиий управлінський вплив виходить безпосередньо з владної природи управління – так реалізується виконавча влада. Без використання адміністративних механізмів неможливе досягнення мети впорядкувального впливу на поведінку різних учасників управлінських суспільних відносин. Адміністративні механізми використовуються поряд з економічними, які виступають способами чи засобами економічного або непрямого впливу з боку суб'єктів державно-управлінської діяльності на відповідні об'єкти управління через їх інтереси.

Н.А. Опанасюк визначає туризм та рекреацію як тимчасове подорожування людини за межі місця проживання з метою пізнання, відпочинку, оздоровлення або з іншою метою, яка не передбачає заняття оплачуваною діяльністю в місці чи країні тимчасового перебування, шляхом вільного обрання форм і напрямків пересування. Право на рекреацію визначається як можливість людини вільно подорожувати з метою пізнання, відпочинку, оздоровлення тощо. Право на туризм, свободу туристичних подорожей є складовою конституційного права на свободу пересування, права вільно залишати територію України й повертатися до неї. Юридична природа цього права полягає в тому, що туризм є одночасно основою й наслідком реалізації конституційних прав і свобод людини й громадянина: природних, соціальних, культурних, екологічних і політичних [4].

Науковець констатує, що на сьогодні в країні створена певна нормативно-правова база, яка передбачає впорядкування складного й багатогранного явища туризму.

Автор виділяє за юридичною силою нормативно-правових актів законодавство, що регулює туризм і являє собою вертикальну ієрархічну систему, структура якої обумовлена структурою органів законодавчої та виконавчої влади, що мають нормотворчі повноваження з регулювання питань у сфері туризму. На підставі трирівневого підходу, що застосовується наукою, виділяється три рівні конституційно-правового регулювання туризму залежно від юридичної сили нормативно-правових актів: конституційні, законодавчі та підзаконні.

Крім того, за предметом регулювання нормативно-правові акти України у сфері туризму поділяються на загальні та спеціальні. Загальні характеризуються тим, що

предмет їх регулювання досить широкий та охоплює як туристичні, так і інші суспільні відносини. Спеціальні – це акти, які цілком присвячені питанням туризму.

За характером правового регулювання відповідні нормативно-правові акти поділяються на дві групи – матеріальні та процесуальні. Перша група – це акти, що містять матеріальні норми права: встановлюють права й обов'язки, а також відповідальність учасників відносин. Джерела системи законодавства України про туризм процесуального характеру регулюють процесуальні відносини у сфері туризму: надання дозволів на право здійснення туристичного супроводу; ліцензування діяльності у сфері туризму, сертифікацію турпослуг; порядок в'їзду та виїзду громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства з метою туризму; захист прав і свобод людини та громадянина у сфері туризму тощо.

За своїм характером нормативно-правові акти також умовно можна поділити на кодифіковані та некодифіковані.

Загалом, на думку Н.А. Опанасюк, нормативно-правові акти з питань туризму можна поділити на чотири групи: Конституція України, законодавство України про туризм загальної дії, спеціальне законодавство України про туризм. В окрему (четверту) групу виділено міжнародно-правові акти у сфері туризму. До першої групи належить Конституція України, що є основою законодавства про туризм, норми якої регламентують найважливіші відносини у сфері туризму. Другу групу становить законодавство, яке регулює як туристичні, так і інші суспільні відносини, тобто так зване законодавство загальної дії, та створює умови для реалізації людиною й громадянином права на свободу пересування, відпочинок та інших суміжних прав і свобод у туристичних подорожах. До третьої групи віднесено спеціальне законодавство України про туризм, що включає Закон України "Про туризм", постанови Верховної Ради України з питань туризму, укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України щодо туризму, відомчі акти державних компетентних органів з питань туризму. За роки існування туризму міжнародним співтовариством були напрацьовані принципи й норми, що регулюють питання у сфері туризму. Саме тому автор виділяє норми міжнародного права в окрему четверту групу, яка включає в себе: міжнародні договори (двосторонні) України в сфері туризму; міжнародні конвенції, що регламентують порядок надання турпослуг, здійснення туристичних формальностей; рішення міжнародних недержавних організацій з питань туризму тощо [4].

На основі аналізу історії та сучасних тенденцій розвитку туризму, який здійснений

багатьма науковцями, визначено, що рекреаційна галузь України, маючи потужний туристично-рекреаційний потенціал, розвивалася без урахування особливостей її функціонування, глибокого проникнення в суть проблем та за відсутності цілеспрямованої, комплексної туристичної політики держави й відпрацьованих механізмів управління.

Оснoву нормативно-правового забезпечення сфери туризму й діяльності курортів становлять Закони України "Про туризм" та "Про курорти".

Оснoвним законом, що регулює діяльність у сфері туризму, вважається Закон "Про туризм", прийнятий Верховною Радою України 15 вересня 1995 р. Цей документ визначає основні правові, організаційні, виховні й соціально-економічні важелі реалізації державної політики України у сфері туризму. Метою Закону є створення правової бази для становлення туризму як високорентабельної галузі економіки та важливого засобу культурного розвитку громадян, забезпечення зайнятості населення, збільшення валютних надходжень, захист законних прав та інтересів туристів і суб'єктів туристичної діяльності, визначення їх обов'язків і відповідальності. Дія цього Закону поширюється на підприємства, установи, організації незалежно від їх форми власності, фізичних осіб, діяльність яких пов'язана з наданням туристичних послуг, а також на громадян, що їх одержують. Закон України "Про туризм" визначає державну політику в галузі туризму, державні органи, що її регулюють, а також організаційні питання з надання туристичних послуг.

Відповідно до цього Закону, основними напрямками державної політики є такі:

- залучення громадян до раціонального використання вільного часу, проведення цільового відпочинку, знайомство з культурно-історичною спадщиною, природним середовищем;
- забезпечення раціонального використання й заощадження туристичних ресурсів, становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, створення ефективної системи туристичної діяльності для забезпечення потреб внутрішнього й іноземного туризму;
- створення й удосконалення нормативно-правової бази у сфері туризму відповідно до чинного законодавства України, міжнародних норм і правил;
- створення сприятливого для розвитку туризму податкового, валютного, митного, прикордонного й іншого видів контролю;
- створення економічних умов, що стимулюють розвиток туризму в Україні.

Незважаючи на прийняття нової редакції Закону України "Про туризм", який, безпере-

чно, став кроком уперед, існує нагальна потреба у вдосконаленні правового забезпечення галузі й приведення його у відповідність до світових стандартів. Крім того, перешкодою на шляху ефективного розвитку та інтеграції туристичної галузі стала відсутність протягом тривалого часу вираженої регіональної політики, що зумовило потребу у створенні структури державного регулювання туризму в Україні з урахуванням сучасних реалій та досвіду країн з високорозвинутою туристичною індустрією.

Однак, слід зазначити, що більш детально державну політику в галузі рекреації описують різні закони про розвиток туризму й рекреації на національному та регіональному рівнях, зокрема Закон України "Про оголошення природних територій міста Бердянська Запорізької області курортом державного значення" від 11 січня 2005 р. № 2305-Р; Закон України "Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу "Курортотоліс Трускавець" від 18 березня 1999 р. № 514-ХІУ; Указ Президента України "Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні" від 21 лютого 2007 р. № 136/2007; Указ Президента України "Про деякі заходи щодо розвитку туристичної і курортно-рекреаційної сфер України" від 11 березня 2003 р. № 207; Постанова Кабінету Міністрів України "Про положення про санаторно-курортну установу" від 11 липня 2005 р. та ін.

Ці нормативно-правові акти, на відміну від Закону України "Про туризм", описують конкретні заходи для реалізації ідей, закладених у законах і підзаконних актах.

Головною метою при розробленні вітчизняного законодавства у сфері розвитку туристично-рекреаційної індустрії було створення сприятливих умов саме для розвитку в'їзного ("іноземний" у Законі) і внутрішнього туризму. А причиною цього є те, що саме в'їзний туризм є експортною діяльністю, тобто приносить у країну валюту. Внутрішній же туризм своєю метою ставить раціональне використання вільного часу українських громадян, їх оздоровлення (рекреацію), що, у свою чергу, сприяє підвищенню продуктивності їх праці.

Рекреаційне законодавство на сьогодні знаходиться в стані розвитку й представлено безліччю нормативних актів, а саме:

- Конституція України;
- Закон України "Про власність" [1];
- Закон України "Про природно-заповідний фонд України" [3];
- Закон України "Про деякі заходи з розвитку туристичної та курортно-рекреаційної сфери України" [5];
- Закон України "Про патентування окремих видів підприємницької діяльності" [2];
- Декрет Кабінету Міністрів України "Про стандартизацію і сертифікацію" [8] та ін.

Діяльність у галузі рекреації регламентується Законом України "Про курорти" від 10 травня 2000 р. № 2026-III, у якому визначаються правові, організаційні, економічні та соціальні основи розвитку курортів в Україні. Відповідно до Закону, курорт – це освоєна територія, що має природні лікувальні ресурси, будинки й об'єкти інфраструктури, які можуть використовуватися з лікувально-профілактичною метою і для рекреації.

За видом природних ресурсів курорти поділяються на курорти державного й місцевого значення. Розвиток курортів здійснюється відповідно до довгострокових комплексних і цільових державних та місцевих програм.

З метою організації діяльності курортів природні лікувальні ресурси надаються в користування фізичним і юридичним особам. Спеціальне використання природних ресурсів здійснюється за плату відповідно до Кодексу України про надра. Розроблення родовищ підземних лікувальних мінеральних вод, лікувальних грязей та інших лікувальних ресурсів здійснюється за наявності спеціального дозволу (ліцензії).

Організація обслуговування на курортах здійснюється санаторно-курортними установами різних форм власності. Санаторно-курортні установи створюються в порядку, визначеному ст. 16 Основ законодавства України про охорону здоров'я й іншими нормативно-правовими актами. Перелік видів санаторно-курортних установ затверджується центральним органом виконавчої влади в галузі охорони здоров'я.

Отже, можна зробити висновок, що рекреаційне законодавство – це сукупність норм, які регулюють рекреаційні відносини з метою забезпечення ефективного функціонування рекреаційного господарства, раціонального використання й охорони рекреаційного фонду, реалізації прав громадян на відпочинок, відновлення основних життєвих сил. Рекреаційне право відноситься до господарського й екологічного права, оскільки правові інструменти саме цих галузей є базовими для його формування. Також у формуванні рекреаційного права значна роль належить науковим дослідженням. Так, рекреаційне право є сукупністю теорій, наукових підходів, знань про рекреаційні відносини.

Протягом останніх десяти років питання рекреації та її правового регулювання ставилися неодноразово, визнавалася необхідність їхнього спеціального регулювання, однак вирішені вони не були. Були прийняті окремі нормативно-правові акти, що вирішували окремі питання в цій сфері, але не проблему в цілому. У результаті була накопичена велика база нормативних документів, що має потребу в систематизації й узагальненні.

Основними етапами систематизації рекреаційного законодавства є такі: прийняття концепції формування правового регулювання рекреаційної діяльності; прийняття Закону України "Про рекреаційний фонд України"; внесення змін і доповнень в інші нормативні акти чинного законодавства; розроблення правового регулювання здійснення рекреаційної діяльності на окремих територіях.

У Проекті "Концепції розвитку туризму і курортів в Україні" зазначено, що негативна ситуація у сфері туризму та рекреації характеризується недосконалістю адміністративно-правових механізмів реалізації державної політики у сфері рекреації, слабкою міжвідомчою координацією та взаємодією між органами державної влади й місцевого самоврядування; відсутністю цілісної та комплексної програми управління туристичними ресурсами країни, відсутністю спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань діяльності курортів.

Як зазначено у Проекті, ситуацію в цій галузі покращити може внесення змін і доповнень до Законів України "Про туризм" та "Про курорти"; розроблення законів України "Про соціальний туризм", "Про в'їзний туризм", "Про внутрішній туризм"; розроблення законів України, інших нормативно-правових актів, передбачених Законом України "Про туризм"; створення Загальнодержавної програми розвитку туризму і курортів до 2016 р.; адаптація законодавства України у сфері рекреації до відповідних директив ЄС; розроблення нормативно-правових актів щодо створення систем раціонального використання туристичних ресурсів; управління якістю послуг для туристів та забезпечення контролю за їх наданням [9].

Постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2000 р. № 1913 затверджений перелік платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду. Зазначено, що кошти, які надходять до бюджетних установ природно-заповідного фонду від надання платних послуг, використовуються відповідно до законодавства та згідно з кошторисом цих установ [7].

Також діють національні стандарти "Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги", "Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення", "Послуги туристичні. Класифікація готелів".

Але наявність цих стандартів та постанов не є достатньою для забезпечення повноцінного функціонування рекреаційної галузі в нашій країні.

Державна рекреаційна політика в Україні реалізується через державні, обласні та міські стратегії і програми розвитку туризму. На національному рівні програмним документом, який окреслює основні напрями функціонування туристичної сфери України,

Держава та регіони

є Державна програма розвитку туризму на 2002–2010 роки, проте її аналіз дає змогу стверджувати, що заходи з розвитку рекреації не знайшли належного відображення у цьому стратегічному документі.

На регіональних рівнях розробляються та затверджуються обласні програми розвитку рекреаційної сфери (наприклад, Програма розвитку санаторно-курортної сфери, туризму і відпочинку у Львівській області на 2003–2007 роки).

IV. Висновки

Розглянувши чинні в Україні закони, розпорядження та постанови з підтримки рекреаційних послуг, можна зробити висновок, що надзвичайно негативними тенденціями формування нормативно-правового поля рекреаційної політики в Україні є те, що, незважаючи на науково обґрунтований підхід до складання програмних та стратегічних документів, які містять важливі заходи, в більшості випадків значна їх частина залишається декларативними внаслідок відсутності фінансування й обов'язкового звітування перед громадськістю щодо виконаних зобов'язань згідно з програмами та стратегіями.

Україна за інтегрованим оцінюванням ефективності економіки, рівнем життя та екологічної безпеки, а також конкурентоспроможності суб'єктів господарювання поки що значно поступається країнам Західної і Центральної Європи, але за умов розумної державної політики розвитку регіонів держави, Україна має всі можливості зайняти одне з перших місць у Європі за розвитком туристично-рекреаційної індустрії.

Література

1. Закон України “Про власність” від 07.02.1991 р. № 2978.
2. Закон України “Про патентування окремих видів підприємницької діяльності” від 23.03.96 р. № 98/96-ВР.
3. Закон України “Про природно-заповідний фонд” від 16.06.1992 р. № 2456-XII.
4. Опанасюк Н.А. Конституційно-правові основи туризму в Україні : автореф. дис. ... канд. юр. наук / Н.А. Опанасюк ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2005. – 35 с.
5. Про деякі заходи з розвитку туристичної та курортно-рекреаційної сфери України: Указ Президента від 11.03.2003 р. № 207.
6. Про затвердження заходів щодо державної підтримки розвитку молодіжного та дитячого туризму : Розпорядження Кабінету міністрів України від 12.05.2004 р. № 298-р.
7. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2000 р. № 1913.
8. Про стандартизацію і сертифікацію : Декрет Кабінету Міністрів України від 10.05.1993 р. № 46-93 зі змінами та доповненнями.
9. Проект “Концепції розвитку туризму і курортів в Україні” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tourism.gov.ua.
10. Словник термінів і понять з державного управління / уклад.: В.Я. Малиновський. – К. : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. – 254 с.